

SZABÓ ZSOLT*

Városvezetők, városvezetés és városműködés Kolozsváron a dualizmus idejében

Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2024. 483 oldal

Másodéves történészhallgatóként 2017-ben hallottam először a Ferenczi Szilárd által tartott újkor-szemináriumon Deák Pál kolozsvári rendőrfőkapitányról és a körülötte 1901-ben kirobbant zendülésről. Klió titkaiba nagyon felszínesen lévén csak beavatva, naiv kíváncsisággal csodálkoztam rá, hogy az általam mozgékonynak, de mégis nyugodtnak megismert város polgárai egykor dühükben betörték a városháza ablakait. Később saját kutatásaim révén jöttem rá, hogy az eset egyáltalán nem kirívó, és jellemző a dualizmuskori Magyarország politikai kultúrájára. Az incidensek mögött politikai, szociális és nemzetiségi feszültségek húzódnak meg, melyek sajátos dinamizmussal ruházzák fel a korszakot, vonzerőt gyakorolva az időszakokkal foglalkozó kutatókra.

Ez a dinamizmus vezérfonalként vonul végig a *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918* című vaskos kötetben, mely az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában jelent meg 2024-ben. Szerzője Ferenczi Szilárd, a BBTE Történelem és Filozófia Karának alumnusa, jelenlegi társult oktatója, az *Erdélyi Krónika* szerkesztője és az Erdélyi Digitális Tudománytár tartalomfejlesztője. Könyvében nemcsak Deák Pál történetét ismerhetjük meg részletesebben, de megtudhatjuk, hogyan épült ki, fejlődött és szakszerűsödött és milyen problémákkal küzdött Kolozsvár város közigazgatása. A „várospolitikai” fogalma alatt a szerző bemutatja a város fejlődését meghatározó formális döntéshozatali mechanizmusokat (városi tanács, törvényhatósági bizottság működése), a mögöttük rejlő politikai feszültségeket, valamint a fejlődés irányáról szóló vitákat. A könyv nemcsak a döntéshozatali folyamatokat ismerteti, hanem társadalomtörténeti összefüggésben vizsgálja azokat.

* A szerző történész, a Szatmár Megyei Múzeum munkatársa. Email: szabo_zsolti2003@yahoo.com, ORCID: 0009-0008-7846-5744.

Részletes képet ad a döntéshozók közös jellemzőiről, társadalmi háttéréről, és az érdekesebb esetekben életrajzokról is.

A könyv hat nagy fejezetből áll. Az első a módszertant, a forrásadottságokat és a historiográfiai kérdéseket taglalja. Borítólapja kirakószerű részekből összeállva ábrázolja a Fő tér déli sarkán mai napig meglévő régi városházát, képletesen sugallva a várospolitikai megismerésének módszerét. A kép „élesítéséhez” szükséges elemeket ugyanis a társadalom-, intézmény-, jog-, politikatörténet és elitkutatás változó nagyságú tömbjei szolgáltatják. Az erdélyi várostörténeti munkák szükségessége miatt a szerző útmutatóul a magyarországi várostörténeti kutatások módszertanához igazodott. Az erdélyi és magyarországi kutatások fejlődésében tapasztalható szintkülönbségek okára is kitér. Erdélyben 1989 előtt nem lehetett politika- vagy várostörténeti kutatást folytatni, ezért a szakemberek kényszerből a forráskiadás felé fordultak. Ezzel szemben a rendszerváltás előtti Magyarországon számos városokra és községekre vonatkozó, szakszerű helytörténeti munka született. Alapkutatások hiányában Ferenczi a városról írt művészettörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti és életrajzi munkákra is támaszkodott. A források gerincét Kolozsvár törvényhatósági bizottsági közgyűlési jegyzőkönyvei és a helyi, illetve országos sajtó képezik. Ez már önmagában hatalmas anyag, de a teljes forrásbázisnak csak töredéke. A teljes anyag egy része rendezetlen és eleve hiányos, a másik pedig ellenkezőleg, nagy volumene miatt egy kutatócsoportot igényelne, hogy teljesen átfésülhető legyen.

A második fejezet kontextusba helyezi az olvasót Kolozsvár dualizmus kori fejlődésének általános gazdasági, társadalmi, politikai és jogi vetületeivel kapcsolatban. A korszak legelején a város belterületét a középkori és kora újkori hagyományokban gyökerező 11 tized alkotta. Ezek a tizedek saját tisztviselőket választottak, így önálló önkormányzattal rendelkeztek. Az 1870-es köztörvényhatósági törvény bevezetése után azonban tisztviselőik már csupán a városi közigazgatás közvetítőiként működtek az általuk lefedett városrészekben. Végül 1888-ban a rendszert megszüntették és a várost öt kerületre osztották. A dualizmusban betelepített vagy továbbfejlesztett állami intézmények és a Ferenc József Tudományegyetem által a város adminisztratív, tudományos és kulturális szempontból regionális központnak tekinthető. Ez tükröződik a város társadalmi összetételében is az értelmiségi és hivatalnokréteg markáns jelenlétével. Központi jellege és a vasutak kiépülése miatt lakossága a dualizmus idején, leginkább a bevándorlás által, több mint kétszeresére növekedett. Kisebb román jelenlétet leszámítva a népesség döntő hányada magyar volt. Az állami dohánygyár, a MÁV javítóműhelye, valamint a szesz- és gyufagyárak kivételével Kolozsvár nagyipara Temesvárhoz, Aradhoz vagy Nagyváradhoz képest alulfejlett maradt. A fejlődést elsősorban a tőkehiány akadályozta. A helyi gépgyárak termelése a mezőgazdasági idény alakulásától függött, gyenge idény esetén pedig a legfontosabb felvevőpiacok – például a szeszgyárak és a műmalmok – fizetőképessége is korlátozott volt. A gazdasági élet legjellemzőbb szereplői így

továbbra is a kisiparosok és a kereskedők maradtak. Kérdés, hogy egy tudatosabb, városi szintű ipartámogató politika mennyiben segíthette volna az iparosodást, illetve hogy ez a kérdés a korszak helyi sajtójában egyáltalán tematizálódott-e. A kötet későbbi fejezetei sem térnek vissza e problematikára.

A harmadik fejezet a városvezetés legfontosabb intézményeit mutatja be. Kolozsvár nagyfokú autonómiával bíró törvényhatósági jogú város volt, élére a közigazgatást felügyelő főispánt állítottak. Ő nevezte ki a hivatalnokok egy részét (a legfontosabb ezek közül a rendőrfőkapitány) és elnöklete alatt ült össze a város törvényhatósági bizottsága. A törvényhatósági bizottság a közgyűléseken keresztül működtette a város közigazgatását. A közgyűlés a város belső működését meghatározó szabályrendeleteket alkotott, tisztviselőket választott, megállapította a város költségvetését, felügyelte és rendelkezett a város fennhatósága alá tartozó épületekről, intézményekről egyletekről és társulatokról. A törvényhatósági bizottság fele választott tagokból, fele pedig a legnagyobb egyenes állami adót fizető virilisekből került ki. A választott és a virilis tagok szelekciójában egyaránt szerepet játszott a szakmai tekintély és a vagyon. Az értelmiségiek túltreprezentáltsága körükben magyarországi szinten is kirívó, de érthető, hiszen Kolozsvár egyetemi központ volt. Az értelmiségiek adóját pedig kettes szorzóval számolták. Ők választották a városi tisztviselők többségét, köztük a legfontosabbat, a polgármestert.

A törvényhatósági bizottság közgyűlése elé kerülő ügyek menetrendjét a városi tanács szabta meg. Ez négy választott tanácsosból és a főtisztviselőkből állt. A szakvéleményt igénylő ügyekben a város szakbizottságokra támaszkodott. Ezeknek városi képviselők és egyes tisztviselők voltak a tagjai. A fejezet, országos kitekintőktől nem mentesen, aprólékosan elemzi a felsorolt intézmények és tisztviselők jogkörét és annak változását, a szakapparátus bővítésének problémakörét, és precíz képet rajzol a formális döntéshozatali mechanizmusok működéséről.

A negyedik fejezet társadalomtörténeti elemzésre és elitkutatásra kiélezve választja ki a törvényhatósági bizottság és a tisztviselők közül a legbefolyásosabb személyeket, a multipozicionális elitet. A módszertani átláthatóság érdekében a szerző dicséretes módon bemutatja az elit fogalmának magyarországi recepció-történetét és a saját fogalomhasználatára legnagyobb befolyást gyakorló munkákat. Kritériumrendszere szerint azon személyek kerülhettek a multipozicionális elit kategóriájába, akikben benne volt a városirányítás szándéka és megragadásának a lehetősége. Ez tükröződött mandátumaik hosszúságában és a tényleges tevékenységükben. Emellett pedig más kulturális, gazdasági, társadalmi vagy politikai intézményben is szerepet vállaltak.

A kör így 139 emberre szűkölt. Ezek intézményi háttérüket, illetve vagyoni és kapcsolati tőkéjüket használva kerültek a városvezetésbe, elérve a társadalmi presztízs helyileg elérhető legmagasabb fokát. A bekerülésben és bennmaradásban a pártpolitikai hovatartozásnak csak a 20. század első évtizedétől volt jelentősége. A csoportról kialakított kép árnyalt, itt csak sarkítva említjük a legfontosabb

jellemzőket: leginkább nem kolozsváriak és többnyire római katolikusok. Foglalkozásukat tekintve jellemző az ügyvédek dominanciája. Őket követik a kereskedők és az egyetemi tanárok, a sor végén pedig a bankárokat és a nagyipar meghatározó személyiségeit találjuk. A gazdasági összefonódás mértéke meghatározó, az elit többsége ott van a városi közművek, a helyi hírlapok nyomdáinak, illetve a bankok és hitelintézetek igazgatósági tanácsaiban.

Az ötödik és a hatodik fejezet struktúrája nagyon hasonló. A rendőrfőkapitányi és polgármesteri hivatalok történetét a kora újkorig visszavezető gyökerekkel ismerjük meg. A késő dualista közélet legfontosabb történéseit pedig a két hivatalhoz kötődő személyek élettörténetén keresztül tárja elénk a szerző. A rendőrfőkapitány a város egyik legfontosabb hivatalnoka. Eleinte választották, majd a főispán nevezte ki élethossziglan, azzal a feltétellel, hogy mandátumát hatévente megerősíti a város közgyűlése. A hivatalra jellemző a fokozatos professzionalizáció, melyet Ferenczi az 1888-as és 1901-es törvényhatósági szabályrendeletek bemutatásával érzékeltet. A legutolsó már szigorú etikai szabályzatot is tartalmazott. Erre szükség volt, mert a lakosság és a rendőrség közötti viszony korántsem volt felhőtlen, annak ellenére, hogy Csiszár Sámuel (1867–1874) és Minorich Károly (1874–1881) kapitánysága alatt még kifejezetten békés volt.

A város választójoggal nem rendelkező többsége ellenzéki érzelmű volt, a rendőrség pedig a kormánypárt képviselője. Minorich még azzal szerezte meg a polgármesteri széket, hogy Bartha Miklós függetlenségi párti újságírónak megmentette az életét, miután két osztrák tiszt összekaszabolta. Az őt követő, mindig „magyar ruhában” járó Deák Pál (1881–1901) húszéves mandátuma alatt mélységesen kormánypárti elkötelezettségű volt. Ekkor vált híressé a kolozsvári rendőrség brutalitása, ugyanis Deák minden ellenzéki, nemzeti és szocialista mozgalmat vas kézzel elfojtott. 1901-ben két rendőre megölt egy honvéd őrmestert. A harag ellene már akkora volt, hogy a felbőszült nép az ő és az alkaptánya házát is kifosztotta. Emiatt adták ki az előbb említett szabályrendeletet. A botrányba belebukott, nem sokkal lemondása után pedig kiderült, hogy mulasztásai miatt 70 ezer korona hiányzik a város kasszájából. Következményei rá nézve nem lettek, mert a tisztikar összezárt mellette, a dualizmus végéig békésen töltötte be a város egyik árszékéi ülnöki hivatalát. Utóda, Hadadi Endre (1902–1918), bár nem volt annyira vaskalapos, a kor politikai feszültségei miatt többször is összetűzésbe került a lakossággal. Rögtön hivatalba lépésekor lovasrendőrei megkardlapozták a Mátyás szobor felavatásán „kuruckodó” polgárokat. 1905–1906-ban, a nemzeti ellenállás idején pedig állandóak voltak a verekedések a város lakosai és a rendőrség között. Pár év múlva a hóstátban járórőző rendőrt gyilkolták meg egy revolverrel.

A korai dualista időszak (1867–1884) Kolozsvárát instabilitás jellemezte: járvány, tűzvész és árvíz tizedelte a város lakosságát. Ez a városvezetésben is tükröződött, nyolc polgármester váltotta egymást ebben a rövid időintervallumban. A városi ügyvezetést is a spontán problémamegoldás jellemezte. Az átmenet a szakszerű

szolgáltatásnyújtás felé Haller Károly rövid, hároméves (1884–1886) polgármesterségével kezdődött. Egy részét a városfejlesztési programoknak lezárta, másokat pedig elindított. A szabadelvű városatyák nem voltak megelégedve vele, mert túlságosan konszenzuálisan vezette a várost, így a Sáros megyei származású Albach Géza (1886–1898) vette át a helyét. Albach alatt nevezték át a város kora újkori tér- és utcaneveit, eltávolították a Szent Mihály-templom körül lévő épületeket, és elköltöztették a Karolina-oszlopot a mai Múzeum (Piața Muzeului) térre. Nem teljes magabiztossággal, de ekkor – mint sok más korabeli városban – indult meg Kolozsvár közművesítése. A Szamos szennyezettsége, a városszerte halmozódó szemét és az 1893-as kolerajárvány miatt a városi vízvezeték- és csatornarendszer kiépítése elodázhatalanná vált. Az első vízvezetékrendszeren osztozott az egyetem és a város. A vállalkozásra az állam (67 000 forint) és a város (63 000 forint) adott pénzt, és 1888 végére készült el.

Albach helyét két és fél mandátumra Szvacsina Géza (1898–1913) vette át. Fia-tal ügyvédjelöltként állt a város szolgálatába, húsz év közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, amikor polgármesternek választották. Már polgármestersége előtt saját gyűjtőakciójával sikerült elég pénzt szereznie a Süketnéma Intézet felépítésére. Idejében rohamosan folytatódik a város közművesítése, de a város adósságai is jelentősen megnőnek. Közben a városi közgyűlés egyre inkább átpolitizálódott. Az országos pártpolitikai törésvonalak addig is jelen voltak, de nem elsődlegesen. A Szabadelvű Pártnak az 1905-ös választási veresége olyan eseménysort idézett elő, melynek következtében a város regionális ellenzéki gócponttá vált, ahova Ap-ponyi Albert is ellátogatott. Később pedig a városok reformmozgalmában tűntek ki Kolozsvár városatyái. Korábban is képviseltette magát az ellenzék a törvényhatósági bizottságban, de a szabadelvű párt határozott többsége érvényesült. Szvacsina igyekezett távol tartani a pártpolitikai szempontokat a döntéshozataltól. Az országos események azonban mozgósították az ellenzéket, és a bizottság összetétele is átalakult: a választott tagok közé egyre több függetlenségi érzelmű kisiparos, kereskedő és nagygazda került, míg a kormánypárti értelmiségiek és hivatalnokok fokozatosan visszaszorultak a virilis listákra. Mindezek következtében a helyi ellenzéki csoportosulások összekovácsolódtak, és 1913-ra átvették a hagyományosan szabadelvű/munkapárti vezetéstől a stafétát. A folyamatot Haller Károly unokaöccsének, Haller Gusztávnak (1913–1919) a polgármesterré választása tette be. Felvethető, hogy a pártpolitika tudatosabb előretörése a 20. század elején mennyire volt sajátosan kolozsvári jelenség; egy összehasonlító várostörténeti nézőpont árnyalhatta volna a jelenség értelmezését.

A világháború kitörése után Haller alárendelte magát Bethlen Ödön és Apáthy István kormánybiztosoknak. Haller konfliktuskerülő természetén túl a szerző nem részletezi, hogy pontosan milyen formában és miért szorult háttérbe a polgármester szerepe. E ponton tematikai váltás következik: a könyv utolsó alfejezete már nem várospolitikai kérdésekkel foglalkozik, hanem Kolozsvár I. világháborús

eseménytörténetét tárgyalja. Ennek ellenére ez a rész a kötet egyik legizgalmasabb és legolvasmányosabb fejezete. Megismerjük a háború városi lélektanát, az 1914-es lelkesedéstől egészen a háború végére kialakult letargiáig. Az olvasó soron követheti, hogyan vezették be, majd enyhítették a cenzúrát, hogyan szerveződött meg a hadiápolás, a szegények segélyezőbizottsága, milyen élelmezési gondokkal küzdött a város, mivel nehezítette ezt meg a bukovinai orosz és az erdélyi román betörés során érkező menekültáradat, hol és hogyan építették ki az első népi konyhákat, illetve hogy hányan vonultak be katonának a városi tisztviselők, a rendőrök és az egyetemi tanárok és hallgatók soraiból. Nyomon lehet követni a női munkakerőnek az iparban, a különböző hivatalokban és a kávéházakban növekvő számát és az ebből fakadó bérezési egyenlőtlenségeket. A frontról folyamatosan hazaérkező legénység miatt a városban jelentősen megnőtt a kártyázók száma, olyannyira, hogy a város vigalmi adót vezetett be a kártyajátéokra. A háborúnak egy váratlan pozitív hatása volt. Az amerikai, angol és francia filmek betiltása miatt Janovics Jenő munkássága révén fellendült az erdélyi filmipar is.

Nem lehet említés nélkül hagyni a kötetben szereplő számos képet, illusztrációt és grafikont. Az olykor tömény információmennyiségnek a megértésében ezek nagyon hasznosak. Képekből összesen 54 van, ezeken általában a város főméltóságai szerepelnek családtagjaikkal, esetleg pillanatképek a városról, fontosabb gyűlésekről, szoboravatásokról. A statisztikai és jogi elemzések szárazságát pedig az újság-, ritkábban a memoáridézetek oldják. A kötet függelékei tartalmazzák a város tisztviselőinek névsorát az 1890–1918 közötti időszakból, 1873-tól kezdődően a virilistákat póttagokkal együtt, a választott képviselők ciklusonként kerületekre lebontott névsorát (1867-től kezdődően) és egy táblázatot a multipozicionális elitről. A könyvet egy román meg egy angol rezümé zárja le.

Alap kutatások híján a szerzőnek csak magyarországi kapaszkodópontjai voltak, mikor munkájához hozzáfogott. Eredményeivel a hasonló vállalkozásba kezdő erdélyi városkutatóknak ezzel megkönnyítette dolgát. A kötet szilárd módszertani alapja, strukturált, logikus menete, a történetírásban jól megalapozott, kritikus és körültekintő fogalom- és forráshasználata alapmunkává teszi azok számára, akik az erdélyi várostörténet után érdeklődnek. Összehasonlítási pont a városi tisztviselők archontológiájával és prozopográfiájával foglalkozóknak, de jó kezdetként szolgál más kutatási irányzatok számára is. Önmagában az I. világháború kapcsán érintett problémakörben számos kutatási irányzat – nőtörténeti, korrupciós- és menekültügyi – mutatkozik. Áttekintő jellege miatt azonban sok szál maradt elvarratlanul vagy szorul kiegészítésre. Különösen a város politikatörténetét és a vezetés informális döntéshozatali mechanizmusát érdemes lenne jobban megvilágítani az egodokumentumok tükrében.

Ezzel Ferenczi is tisztában van. Zárómondataiban ennek irányt is szab, fontosnak tartván, hogy egy nagyobb kutatócsoport vizsgálja át a teljes korszak igazgatástörténetét, jobban megvilágítva a városfejlesztés témakörét, de a döntéshozatalban

részt vevő románok szerepének a megállapítását is – kiegészítésképp én főleg a városvezetésben szereplő zsidók helyét is részletesebb kidolgozásra ajánlanám. Végző megállapítása szerint a romániai magyar történetírásnak nagyobb figyelmet kellene fordítania a dualizmuskori társadalomtörténeti kutatásokra. Ezzel csak egyet tudok érteni, és remélem, hogy ez a munka serkentőleg fog hatni a kutatói kedvre.